

IMBELȘUGATUL material epigrafic roman al Daciei carpatice (în toate colțurile provinciei, dar mai ales în centrele urbane, administrative, militare, economice) formează principala mărturie a pătrunderii civilizației mediteraneene și a romanismului în această zonă periferică, prin răspîndirea și cultivarea în masele populare a graiului latin, nu numai în vorbirea curentă, ci și în scris. Numărul inscripțiilor de aici (relativ mare pentru timpul redus de abia 165 ani de ocupație romană) e sporit mereu prin noi descoperiri, îmbogățind cunoștințele asupra organizării militare și administrative, a activității edilitare, a originii locuitorilor, a vieții economice și militare, a preocupărilor sociale și religioase ale populației. Inscripțiile ieșite la iveală începînd din evul mediu pînă în anul 1901 au fost aproape toate editate în CIL vol. III, încheiat la 1902. Numeroase sînt textele epigrafice apărute după această dată, prin descoperiri fortuite ori explorări sistematice și publicate în diverse locuri și condiții nu totdeauna satisfăcătoare sub raportul exigențelor criticii științifice; căci e știut că aceste prețioase documente scrise ale vieții antice n-au putut fi uneori corect și precis citite, reproduse și întregite, fie din lipsă de suficientă orientare și vigilență profesională, fie din cauza deficienței mijloacelor de informare. E necesar deci un control cît mai riguros al întregului material epigrafic inclusiv al celui văzut și publicat de Th. Mommsen și A. Domaszewski în CIL, III, unde se află reproduse greșit unele texte fragmentare ori confuze.

Rezultatul acestei vaste revizuii integrale și regrupări sistematice a textelor epigrafice descoperite în țara noastră va fi o publicație unitară, o lucrare de mari proporții și pretenții, care cere forțe de muncă și timp mai îndelungat și care a fost organizată în acești ani de Institutul de arheologie al Academiei R.P.R.; se va pune astfel în lumină — cu reproduceri fidele și lectura exactă, traduceri, comentarii și indici exhaustivi — întregul material epigrafic din România, ce constituie documentele de bază pentru cunoașterea vieții și civilizației acestui teritoriu.

I

Dintre epigrafele inedite și din cele citite greșit ori nevalorificate just ale Daciei ardelenе, prezentăm în această serie 32 de piese (16 inedite, 16 reluate) din zona de nord și centrală a Transilvaniei, între Porolissum și Apulum, care conțin informații de ordin administrativ, social ori prosopografic-onomastic, respectiv topografic, constituind uneori elemente de noutate pentru harta arheologică a Daciei romane. Dispuse după localități, începînd de la nord spre sud (harta, fig. 1), materialele sînt prezentate și ilustrate cu scurte observații relevînd elementele noi, contribuțiile ce ele aduc la cunoașterea vieții provinciale a Daciei

carpatice. Din considerente de economie de spațiu ușor de înțeles, nu se fac decît foarte puține adnotații și citate pentru elemente onomastice, epigrafice-lingvistice sau arheologice și istorice privind localitățile din care provin și a căror istorie și documentare arheologică e cunoscută din bibliografie.

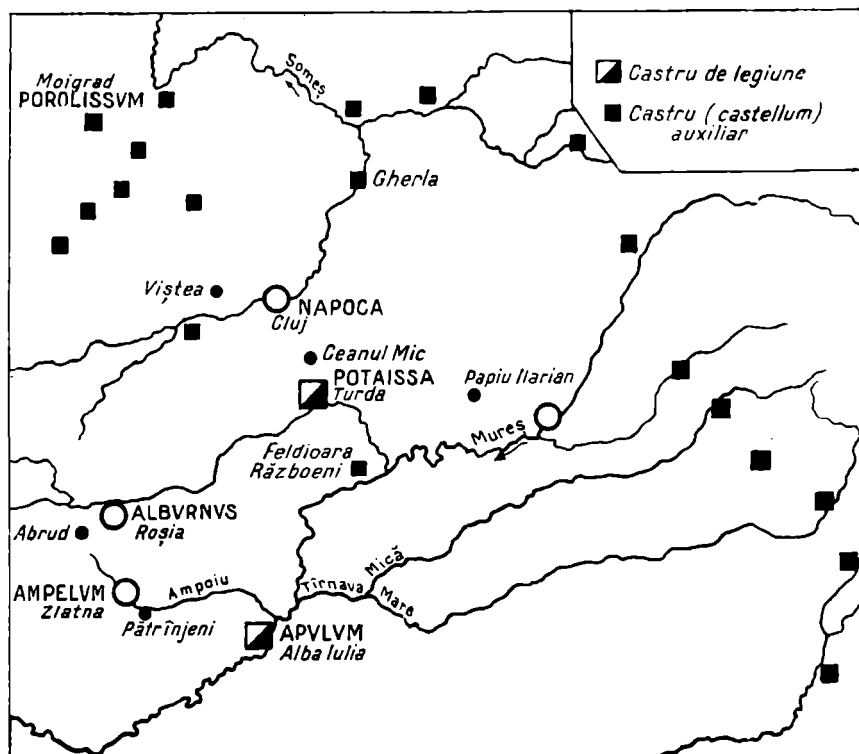

Fig. 1. — Nordul Daciei Superioare: localități cu descoperiri epigrafice.

a) MOIGRAD

(POROLISSVM, raion Zălau, reg. Cluj)

1. *Altar votiv* de conglomerat calcaros-silicios, foarte fragil, înalt 40, lat 26,5, gros 22 cm; litere rîndul I, 3,5, r. IV, 2 cm; achiziționat în com. Jac (sud de Moigrad) în a. 1917 de la un țăran muncitor de S.P.-Papiriu (Buciumi, r. Zălau); lectura e dificilă din cauza erodării feței scrise:

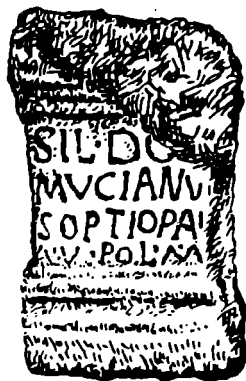

Fig. 2. — Altar votiv din Porolissum.

Sil(vano) Do[m(estic)]
Mucianu-
s optio PAL(?)
v(otum) po(suit) l(ibens) m(erito).

Dacă în r. III se poate citi PAL, este eventual vorba de « Numerus Palmyrenorum Porolissensium », care staționa la Porolissum.

2. *Altorelief* cu *Aesculapius* și *Hygieia*, de piatră calcaroasă, foarte fragilă, înalt 30, lat 24, gros 12 cm; litere de 2,4 cm; greutate 7,320 kg; descoperit și achiziționat în 1957 de S. P.-Papiriu de la niște copii ce se jucau cu relieful tirându-l pe drum în com. Jac, unde fusese adus cu alte materiale lapidare pentru construcții de pe « Pomet », locul castrului și așezării romane. Pe o plintă cu inscripția dedicantului [?Au]R IVSTV[S] (fig. 3) sînt înfățișate cele trei personaje divine, ale căror capete sînt rupte împreună cu marginea de sus a reliefului, mult tocit mai ales în ultima vreme după ce a fost scos din pămînt; Aesculap și Hygieia au haine lungi (zeul cu pieptul descoperit), cu sandale în picioare, ținînd fiecare în mîna stîngă un vas, mîna dreaptă e ruptă; deasupra vasului Hygiei se vede un șarpe; în mijloc copilul Telesphorus, bine îmbrăcat și cu glugă pe cap, din care-i lipsește mai mult de jumătate. Este o lucrare rudimentară, care ar merita un studiu mai atent sub raportul tehnicii și al simbolisticii religioase.

Fig. 3. — Altorelief din Porolissum.

b) GHERLA

(Szamosújvár, reg. Cluj)

3. *Altar votiv* de gresie calcaroasă, înalt 125, lat 48, gros 35 cm; litere 7 cm; aflat în Muzeul raional din Gherla, adus foarte probabil de la castru. Capitelul are un ornament cu fronton și la colțuri cîte o volută. Inscripția este mult corodată în ultimele rînduri, încît numele comandantului de unitate nu poate fi întregit cu certitudine; r. III ligatură N+I:

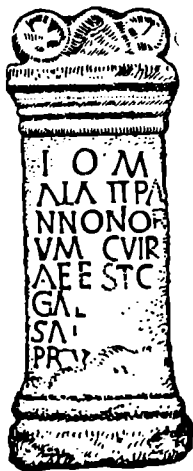

Fig. 4. — Altar votiv din Gherla.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
ala (secunda) Pa-
nnonior-
um cui p[r-]
a e[s]t C(aius)
Ca e[lius? sau Gall...?]
Sa l[vianus?]
p r [aefectus]

Ala II Pannoniorum era trupa ce staționa în castrul de la Gherla; comandantul ei din această dedicație colectivă, foarte probabil un italic din ordinul equestru, Caelius Salvianus (?) este un personaj nou în prosopografia Daciei.

4. *Altar votiv* de piatră, adus de la Gherla în Muzeul Cluj, înalt 84, lat 35, gros 23 cm; litere între 6,5 și 6 cm; citit în CIL III 12540: I M / M N LV / CREANVs / PRAE II PAN / V S L, adică (cf. p. 2362 și 2398) « I(nvicto) M(ithrae) M.N. . . Lucreanus prae(fectus alae) II Pan(noniorum) v(otum) s(olvit) l(ibens) », cu observația « contuli ad ectypum quod benigne subministravit Ornstein, qui ed. AEM XIV 1891, p. 175 ». Ar fi un altar închinat lui Invictus Mithras, cum s-a admis de cei mai mulți erudiți¹. Lectura dată în CIL III este însă eronată în trei locuri. În r. I între cele două litere incizate adînc I și M, se află trasat superficial, subțire, dar destul de vizibil, un O văzut clar de I. Ornstein (care a descoperit și publicat inscripția în AEM XIV 175), considerînd că ar fi fost « schon ursprünglich nur punktiert, war also wohl durch Bemahlung deutlicher gemacht »; lectura I O M este adoptată și în alte publicații²; deci I(ovi) o(ptimo) m(aximo). Se pare însă că litera O a fost numai schițată de pietrar, care pînă la urmă a omis ori a uitat să o execute complet. De altfel e și firesc ca un comandant roman de unitate (foarte probabil italic) să puie dedicație divinității supreme a imperiului « Iupiter prea bun și mare », mai curînd decît zeității orientale și barbare « (Sol) Invictus Mithras ». În r. III este nu E, ci E + T în ligatură, deci nu « Lucreanus », ci *Lucretanus* probabil formă coruptă a lui *Lucret(i)anus*, cognomen frecvent; r. IV nu PRAE(fectus alae) II, ci E + L în ligatură: PR(aefectus) AL(a)E II. Lectura întregii epigrafe este:

Fig. 5. — Altar votiv din Gherla.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
M(arcus) N. . . . L u-
c r e t(i?)a n u s
pr(aefectus) al(a)e II Pan(noniorum)
v(otum) s(olvit) l(ibens).

5. *Altar votiv* de gresie calcaroasă, înalt 69, lat 24,5, gros 24 cm (fracturat în mai multe bucăți), litere 5—6 cm; capitelul este ornamentat cu o rosetă și un motiv de frînghii și cerculețe; descoperit în 1937 în săpăturile lui Gh. Pintea la castrul din Gherla, împreună cu un altar închinat Herculi Magusano³; ambele în Muzeul Cluj (IN nr. 1588 — 9). Textul epigrafei este dat cu

¹ F. Cumont, *Textes et monuments figurés relatifs aux mystères de Mithras*, II, Bruxelles, 1896, p. 131, nr. 231 a: CIL, III, 12540, I(nvicto) M(ithrae), din « Mésie supérieure » (!); Wüst, RE, XV, col. 2152; O. Floca, *I culti orientali in Dacia*, ED, VI, 1935, p. 217 și 237; A. Buday, *DoljCluj*, VII, 2, 1916, p. 80; W. Wagner, *Dislokation der römischen*

Auxiliarformationen, Berlin, 1938, p. 62; A. Kerényi, *A Daciai személynevek*, [Numele de persoane în Dacia], Budapesta, 1941 nr. 1039, 2403 etc.

² RevÉp, 1891, p. 414, nr. 8; Szolnokdoboka vármegye monographiája, I, Dej, 1901, p. 208.

³ M. Macrea, în AISC, V, 1949, p. 233.

unele lipsuri de A. Kerényi¹: «Sil.Do/m. U[lp.] / Provi/nci[alis] vot . . .»; pe piatră se poate citi destul de clar:

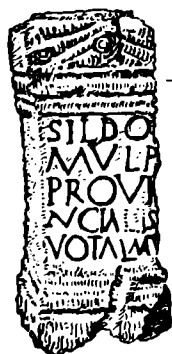

Fig. 6. — Altar votiv din Gherla.

Sil(vano) Do[?m(estico)]
M(arcus?) Ulp(ius)
Provi-
ncialis
vota l(ibens) m(erito) s(olvit).

c) VIȘTEA
(Magyarvista, raion Cluj)

6. *Altar votiv* de piatră calcaroasă, din care se păstrează jumătatea din dreapta, înaltă 62, lată 23, groasă 25 cm; litere 4—5 cm; capitelul avea un orna-ment, din care se poate distinge un ciorchine(?). Fragmentul a fost descoperit în 1948 în punctul de hotar «Palota» (Pălută) de la nord de sat (cf. harta fig. 7), unde s-au găsit substrucții de ziduri și materiale ceramice romane, fiind vorba evident de o așezare rurală mai de seamă lângă drumul roman de la Napoca la Porolissum și Bologa; dealtfel însuși toponimicul «Palota» indică resturi de construcții, ruine vechi². De la țărani descoperitori, altarul a fost achiziționat de colecționarul Székely János din Viștea, fost învățător-director (decedat în 1956). Fața scrisă a epigrafei este mult avariată, lectura dificilă, rîndul ultim nu poate fi deocamdată întregit; în r. I prima literă a fragmentului este un L, deși pare a fi un rest de E; lectura probabilă a fragmentului ar fi:

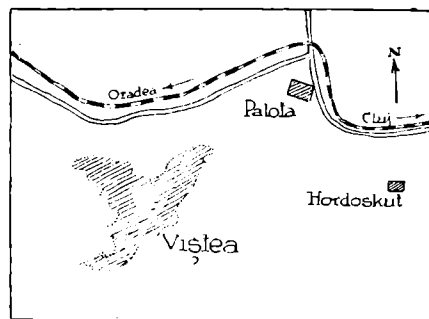

Fig. 7. — Comuna Viștea.

Fig. 8. — Altar votiv din Viștea.

Si[l]va(no) Do-
m(estico) T] Val(erius) Du-
bit]atus
.. IMIS(?).

¹ A. Kerényi, *op. cit.*, p. 210, nr. 2473, după copia lui v. Barkóczy L.

² Despre topografia satului Viștea: Szabó T.A., *Kalotaszeg helynevei* [Toponimia regiunii Călatei],

I, Cluj, 1942, p. 273: «Palota; s-au făcut săpături; după credința populară aici a existat un palat» și p. 275; cf. schița topografică, fig. 7.

La Viștea, acest altar este prima inscripție pe piatră cunoscută pînă acum; dar altfel de materiale epigrafice sînt cunoscute mai demult în acest sat: în hotarul « Hordóskút » (Oltoványos) dintre Viștea și Suceag s-au găsit cărămizi cu stampila P AE QVI, altele cu AL(a) S(iliană) și probabil C B, precum și stampila de fier N(umerus) P(almyrenorum), toate în fosta colecție a lui Székely J.¹

d) C L U J

(Kolozsvár, Klausenburg; NAPOCA)

7. *Lespede* (sau ara) *votivă* din piatră calcaroasă dură, înaltă 50, lată 40 cm; litere între 6,5 și 6 cm; zidită în peretele din spate al unei clădiri vechi de vreo două secole, spre curtea casei din str. Jokay (Iorga) nr. 14 în Cluj, unde a fost observată prin a. 1930 (după căderea tencuielii ce acoperea întreaga față a zidului) de către inginer Müller, care a semnalat-o atunci lui Kelemen L.; descoperită din nou și semnalată nouă de către artistul-scriitor clujan K. Sebestyén József în iunie 1953, la recensămîntul monumentelor istorice ale Clujului. Din inscripție s-au păstrat cam 2/3 din lățime la marginea dreaptă, unde se vede că chearul altarului a fost martelat cu ocazia utilizării pietrei în zidărie (poate chiar înainte de a fi clădită în locul actual). La început lipsește de sigur un rînd cu numele divinității, iar cele cinci rînduri păstrate pot fi întregite fără dificultate; de relevat ligaturile numeroase în r. I T + E, r. II O + R, r. IV E + T, r. V I + M + P:

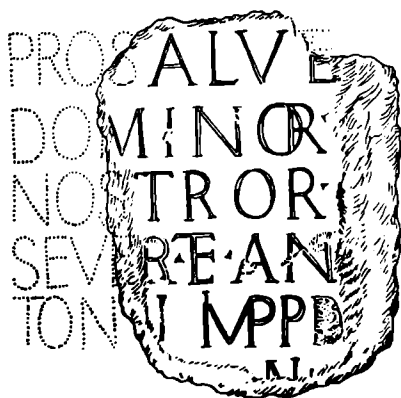

Fig. 9. — Inscripție votivă din Cluj.

[I(ovi) o(ptimo) m(aximo)?]

[pro s]alute

[do]minor(um)

[nos]tror(um)

[Seve]r(i) et An-

[toni]ni imp(eratorum)

[?et Getae caes.?] N...

Este o dedicație, probabil a orașului Napoca, în cinstea și sănătatea împăraților Septimius Severus (193—211) și M. Aurelius Antoninus (Caracalla), eventual și a prințului Geta (asasinat de fratele său Caracalla, în 212); întregirea rîndului ultim este cu totul ipotetică.

8. *Lespede votivă* de piatră, descoperită în Cluj, str. Memorandului (Unio, azi 30 Decembrie) nr. 6; acum în Muzeul Cluj. Textul e dispus în 9 rînduri, din care s-a păstrat la marginea stîngă cam 1/3 din fața scrisă; mult corodată, multe litere mutilate, șterse, dar lectura e clară cu excepția r. VI la

¹ J. Szilágyi, *Közlemények-Cluj*, I, 1941, p. 117—120.

sfârșit (LOCO?). Întregirea părții dispărute nu e posibilă deocamdată decât parțial în r. I și II, resp. III și IX; restul e obscur. Publicată de Buday A., *Dolg.* Cluj, IV 1913, p. 255, fig. foto; în r. VII el citea —SIV[M?], acuzativ sing. decl. II, ori gen. plur. decl. III; pe piatră e SIVE «sau». Textul cu întregirea lui Buday:

DEAE SYRIAE PRO SALV[te d.n.imp.caes.M.Aur.Antonini Pii fel(icis)
AVG.PA[rt] MA[x] BRIT MAX G[er.max.et Iuliae Domnae matri d.n.
ET CASTRORVM SENAT[usque ac patriae, curante? L(ucio) Mario
PERPETVO COS DAC II[I
AVRELI CLAVDI NEPO[tiani?
FRATRES EMPTO [loc]O [.
SIVE AB EIS QVOS IPSI [.

D(ecreto) [d(ecurionum?)]
MESSA[la et Sabino co(n)s(ulibus)].

A fost necesar a reproduce acest fragmentar text epigrafic napocens din cauză că (rămas uitat în revista arheologică de la Cluj) pînă în ultimul timp¹, el n-a fost observat și utilizat de nimeni din erudiții romîni și străini care s-au ocupat de religia și administrația romană în Dacia. *Dea Syria* (Astarte) mai apare în provincie, dar exemplul de la Cluj nu e citat². Despre titlul «mater castrorum, senatus, patriae» a se vedea un studiu mai amănunțit al lui Instinsky³, care nu citează și nu cunoaște inscripția de mai sus. Informația cea mai de preț privește administrația Daciei: guvernatorul provinciei L. Marius Perpetuus (al cărui rol în această dedicație nu e clar) considerat ca guvernator al celor trei Dacii în careva din anii dintre 211 și 222⁴; inscripția napocensă arată că Marius Perpetuus era guvernator al Daciei în a. 214, anul consulilor Messala și Sabinus.

e) CEANU MIC

(Ceanul Deșert, Pusztacsán, r. Turda).

9. *Altar votiv* de piatră, cu capitelul ornamentat cu o rosetă și acrotere; în centrul cîmpului inscripției are o gaură practică ulterioară, eventual la utilizarea altarului ca material de construcție în antichitate(?); descoperit în 1910, cu ocazia unei mari inundații, într-un punct la 1 km spre sud-est de satul Ceanu, pe malul Văii Rozelor (Rozsapatak), peste care trecea drumul roman dintre Potaissa (Turda) și Napoca (Cluj) și unde există (acoperite cu pămînt) ruine de ziduri cu mortar, blocuri de piatră, cărămizi, țigle, olane, ceramică etc., deci o așezare rurală mai de seamă. Descoperitorul altarului, țăranul T. Poruțiu din Ceanu

¹ Bodor A., *Napoka a feliratok tükrében* [Napoka in lumina inscripțiilor] în *Kelemen L. Emlékkönyv* [Volum omagial L. Kelemen], Cluj, 1957, p. 105.

² Em. Panaitescu, în *ACMIT*, 1930—1931, p. 102; O. Floca, loc. cit., p. 215; alt exemplar descoperit mai tîrziu la Porolissum: C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien in Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 325 = *AnnÉp*, 1944, nr. 50; unul într-o inscripție inedită fragmentară în Muzeul Deva (?).

³ H. U. Instinsky, *Studien zur Geschichte des Septimius Severus*, I. *Iulia Domna als mater castrorum und als mater senatus, mater patriae*, în *Klio*, XXXV, 1942, p. 200—211.

⁴ În baza epitetului «Antoniniana» al leg. III italice, din *CIL*, III, 1178=ILS, 1165; F. Milner, *RE*, XIV (1930), col. 1836—1837, nr. 57; A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dacien*, Budapest, 1944, p. 67—68.

Mic, l-a donat și transportat la Turda în colecția arheologică a lui I. Téglás¹, de unde după cel de-al doilea război mondial a fost dus în loc necunoscut. Téglás a făcut o bună fotografie, un desen și a scris o notiță informativă detaliată, recunoscînd în inscripție o dedicație zeului persan Invictus (Mithras); după informațiile și fotografia eminentului colecționar și erudit turdean dăm imaginea și textul epigrafei:

Fig. 10. — Altar votiv din Ceanu.

Inv(icto Mithrae)
V(alerius?) Va(lerianus?)
bo(tum) po(suit).

De relevat caracterul laconic și lapidar al abreviațiilor, atît în numele zeității, cît și în al dedicantului V.Va.; forma cu *b* în loc de *v* în «bo(tum) po(suit)» este populară și destul de frecventă în inscripții². — În hotarul satului Ceanu s-au identificat și urme din drumul roman, precum și cărămizi cu stampila legiunii V macedonica³.

f) TURDA

(Torda, Torenburg; POTAISSA).

10. *Altar votiv* din conglomerat de gresie, înalt 66, lat 29, gros 25 cm; litere între 4,5 și 3,5 cm; descoperit în a. 1906 pe versantul de sud (spre Valea Sindului) al dealului «Cetate» (locul castrului legiunii V macedonica); a fost achiziționat de I. Téglás pentru colecția sa arheologică, acum se află în MNA,

¹ Dat fiind că acest arheolog autodidact și pasionat colecționar are merite deosebite pentru epigrafia romană a orașului și raionului Turda, nu vor fi de prisos citeva informații asupra activității lui, care e foarte puțin cunoscută în bibliografia românească. I. Téglás (1853—1915), frate al eruditului naturalist și arheolog autodidact din Deva, Gabriel Téglás (1848—1916), a fost învățător în Transilvania, apoi revizor școlar (tanfelügyelő) al județului Turda între anii 1894 și 1907. Ingenios autodidact, el se numără printre acei puțini slujitori din trecut ai arheologiei și istoriei ca pasionați colecționari și erudiți-amatori, care au adus servicii valoroase științei noastre. Merite deosebite și-a cîștigat I. Téglás pentru cunoașterea trecutului antic și a etnografiei unor regiuni din Ardeal, cu deosebire a orașului (vechea Potaissa) și a județului Turda, unde — favorizat de calitatea sa oficială, ce-i permitea o deplasare și un contact permanent cu învățătorimea satelor — el a urmărit sistematic și zi de zi, timp de două decenii (1894—1915), toate descoperirile de așezări și materiale antice (preistorice, romane, medievale, ca și etnografice) ieșite la iveală,

din care majoritatea au fost achiziționate pentru colecția sa ce a luat la sfîrșitul vieții sale proporțiile unui impozant muzeu arheologic și etnografic de mare valoare. Ca erudit și cercetător (nu simplu colecționar de antichități), I. Téglás a publicat ori semnalat în periodice de specialitate multe materiale și descoperiri arheologice, a însemnat precis, cu schițe ori desene excelente, uneori cu fotografii, toate materialele văzute ori achiziționate pentru colecția sa, lăsînd un bogat material manuscris, unde se află mai multe epigrafe, din care reproducem patru piese mai de seamă. Pentru biografia și activitatea bogată și multilaterală pe tărîm didactic, social, muzeistic și științific a acestei distinse figuri de dascăl, vezi frumoasa evocare făcută de prietenul său mai tînăr, colecționar și arheolog cu reputație, Orosz Andrei (mort în 1945, la Cluj), *Téglás István emlékezete* (În amintirea lui Téglás), în revista *Erdély*, 7—12, 1915.

² Exemple în *CIL*, III, p. 2570, din care nr. 13768 e din Turda.

³ G. Téglás, *Klio*, XI, 1911, p. 502—503.

București. A fost publicat de I. Téglás în AE XXXV, 1915, p. 48, fig. 7 (la p. 45), desen și lectură incomplete, cu greșeli; lectura reală este:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
(A)el(ius) The-
u b r o -
p e s
v(otum) l(ibens) p(osuit).

Fig. 11. — Altar
votiv din Turda.

Numele grecesc *Theupropes*, cu varianta sau forma coruptă *Theubropes*, mai apare în Dacia într-o inscripție votivă din Măciș Satulung (raion Cluj), purtat de un patron al sclavului *Fortunatus Theupropi (servus)*¹. Totalul numelor grecești de persoane în inscripțiile cunoscute pînă acum în Dacia este de 390.

11. *Altar votiv* de piatră descoperit în a. 1895 într-o vie de pe versantul sudic al dealului «Cetății» (v. nr. 10); locul păstrării este azi necunoscut, inscripția o cunoaștem numai după un desen sumar și aproximativ în creion al lui I. Téglás dintr-un carnet al său; lectura probabilă:

Fig. 12. — Altar votiv
din Turda.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
Aur(elius) (A)elia -
[n]us m(iles) l(egionis)
(quintae) M(acedonicae) v(otum) s(olvit).

Numele propriu al dedicantului nu e sigur; sigură însă este calitatea lui de militar al legiunii V macedonica.

12. *Altar votiv* de piatră, înalt 55, lat 27, gros 24 cm; litere 3—4 cm, în r. V numai 2,5 cm; descoperit în 1903 într-un zid demolat în str. Kastély (azi Hasdeu), Turda; ajuns în colecția I. Téglás, acum în Muzeul Turda:

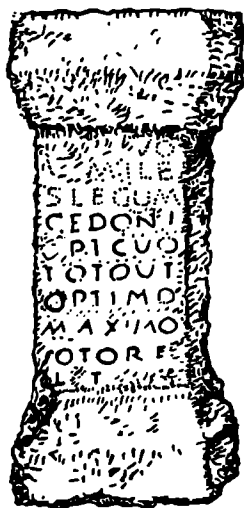
Fig. 13. — Altar votiv
din Turda.

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
Ulp(ius) L -
u c a n -
u s v(otum)
r(etulit) l(ibens) m(erito).

13. *Altar votiv* de conglomerat nisipos, înalt 76, lat 32, gros 23 cm; originar foarte probabil din ruinele Potaissei, altarul a stat multă vreme în co-

¹ AISC, I, 1, 1932, p. 105—106.

lecția de monumente romane la « castelul » (curia) din satul Petreștii de Jos (Petrid, Alsópeterd, r. Turda), unde a fost văzut în a. 1905 de I. Téglás; prin a. 1930 a fost transportat la Turda în str. I. Rațiu nr. 37¹, unde l-am « descoperit » din nou în 1951. Fața scrisă fiind mult corodată, lectura e dificilă, rîndul I cu numele dedicantului este complet ras, imposibil de întregit ori de ghicit vreo literă; remarcabilă este forma lui V ca U:

.
 . . mile -
 s leg(ionis) (quintae) M-
 cedoni-
 c(ae) Pi(ae)? c(onstantis) vo-
 to Iovi
 Optimo
 Maximo
 voto re[t]-
 [u] l [i] t.

Fig. 14. — Altar votiv
din Turda.

De relevat repetarea stîngace a cuvintelor în formula « voto Iovi optimo maximo voto retulit . . . »: redactorul textului epigrafic nu era un stilist din cei mai îndemînateci ai limbii latine.

14. *Altar votiv* de piatră, reprodus de Th. Mommsen în CIL, III 861 «Claudiopoli (Cluj) in hortis Szathmarianis: MERCV/RIO·VO/TVM·SO[1/v]IT·M/ESSIA/NVS. Weszprém[i] biogr. med. cent. 3 p. 417, cui misit Pap Szatmár[i]. 3.4 SO/IT traditur». Lectura lui Weszprémi și Mommsen nu e deplin corectă, iar localitatea descoperirii altarului nu este cea reală. Stephanus Weszprémi reproduce² textul inscripției cum este în CIL (și cum îl dăduseră Katanchich, Neigebaur, Ackner-Müller ș.a.), după comunicarea lui Mihail Pap-Szatmáry (laudatissimus professor, qui huiusce modi veterum Romanorum monumentis colligendis plurimum delectatur); dar acest celebru colecționar erudit-numismat clujan din sec. XVIII—XIX³ — în a cărui colecție arheologică se aflau și epigrafele CIL, III, 856, 859, 865, 882, 895 și 1627 — a lăsat el însuși o copie și desen al inscripției în manuscrisul *Numophylacium Tsepregianum*⁴, p. 151: «Thorda adlatam habeo columnam parvam lapideam cum hac inscriptione:

MERC V
 RIOVO
 TVMSOL
 VITMA
 ESSIA
 NVS

¹ SCIV, VI, 1955, p. 883. Cf. infra nr. 31.

² Stephanus Weszprémi, *Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia*, IV (centuria III), Viena, 1787, p. 417.

³ Despre activitatea numismatică a lui Mihail

Pap-Szatmáry: I. Winkler, în SCN, III, 1959.

⁴ *Numophylacium Tsepregianum, descriptum labore Michaelis Pap Szatmari*, Claudiopoli, 1758, p. 151; completat în anii următori; acum se află în Biblioteca universității din Cluj, secția manuscrise, A 420.

Inserta est Biographiae d-ris Weszprémi T. IV, p. 417 ex communicatione mea ; a. 1792 hieme in calicato frigido tota haec columna corrupta est ». Deci altarul (ori columna parva lapidea?), distrus în iarna 1792, era adus din Turda (la fel ca CIL, III, 882 și 895); inscripția a fost pusă între cele napocense de Mommsen, lipsind o precizare din partea lui Weszprémi asupra originii ei. Lectura din ms. a lui Szathmáry este desigur mai bună decât cea dată de Weszprémi (întregită de Mommsen, CIL); varianta « Maessianus » în loc de corectul *Messianus* e justificată prin grafia frecventă *ae* pentru simplul *e* în inscripții¹.

15. *Altar votiv* de conglomerat calcaros gălbui, înalt 31, lat 18 cm; descoperit la 1905 pe versantul sudic al «Cetății» (cf. nr. 10), la adâncime de 1 m în pământ. Fără niciun ornament, capitelul are deasupra o adâncitură pentru sacrificiu. Achiziționat de I. Téglás, de la care a rămas un desen în carnetul din a. 1905 (monumentul a dispărut); lectura:

De relevat caracterul laconic și lapidar al inscripției, discreția credinciosului dedicant care nu-și mai afișează numele pe altar, din motive de economie ori modestie, subînțelegându-și numele («eu am pus...»), care era cunoscut celor din jurul său, fiind vorba poate de un sanctuar privat ori de o casă particulară în care a fost pus altarul închinat zei-tății persane Mithras.

16. *Altar votiv* de margă calcaroasă, înalt 35, lat 20 cm; descoperit la Turda «în vii», deci pe versantul sudic al dealului Cetății (v. nr. 10); se află din a. 1887 în Muzeul Deva, achiziționat de G. Téglás, care l-a publicat de două ori², cu lectura preluată în CIL, III, 7691: I D o M / N A D / V O T / II B / P O S. C. Patsch³ a propus întregirea «I(nvicto) d(eo) M(ithrae) Na[b(arze)] vot(um) [l]ib.pos.», adoptată de Domaszewski în CIL, III, p. 2328, 94, admitînd că «recte emendat Patsch» (și în index p. 2665) — ceea ce însă nu corespunde realității, nefiind de loc «recte». Reexaminarea epigrafei mult deteriorate, ruptă la marginea stîngă, cu literele corodate, indică lectura:

S(oli) I(nvicto) M(ithrae).

Fig. 15. — Altar votiv din Turda.

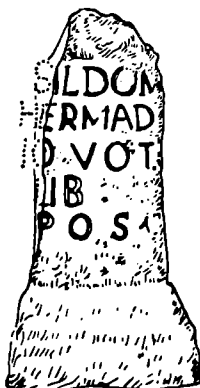

Fig. 16. — Altar votiv din Turda.

Sjil(vano) Dom(estico)
Hejr m a d -
i] o v o t(um)
l] i b(ens)
pos(uit).

¹ De ex. CIL, III, p. 2570, un Maes[i]o în loc de Messio, CIL, III, 12201 etc.

² G. Téglás, în AEM, XI, 1887, p. 237, nr. 17,

Erdélyi Múzeum, Cluj, 1888, 65, nr. 25.

³ C. Patsch, Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegowina, VI, Viena, 1899, p. 273.

Este o dedicație lui *Silvanus Domesticus* din partea unui provincial grec (sau oriental) *Hermadio*, al treilea exemplu al acestui nume în Dacia ¹.

17. *Fragment* de conglomerat nisipos, înalt 44, lăț 48, gros 14 cm, litere 5 cm; descoperit la 1911 în Tîrgul de vite (azi piața Ecat. Varga); a fost în colecția I. Téglás (Turda; consemnat de el într-un carnet din a. 1911); acum se află în Muzeul Turda. Scriere confuză și fragmentară, lectura dificilă; sigur este numai cuvîntul *templum*, iar în r. ultim *ne de suo*, fiind o dovadă epigrafică despre construirea unui templu de către un particular sau personaj mai marcant și înstărit din Potaissa, cu mijloace proprii (« de suo »).

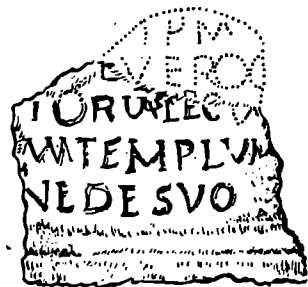

Fig. 17. — Fragment epigrafic din Turda.

Orbán Balázs, I. Téglás și alții. La început lipsesc din text, după aprecierea noastră, două rînduri, care pot fi întregite în urma curățirii de mortar și tencuială (1951) a marginii de sus, unde se mai văd resturi din literele rîndului II; lectura epigrafei ar fi:

Fig. 18. — Lespede funerară din Turda.

[D(is) M(anibus)]
Aur(elius) Crit[o]
vix(it) ann(os) IIII
Aur(elius) Zosim-
ianus vix(it) an-
nu(m), ex Moesia
superiore, Aur(elius)
Zosimus natibus.

E o familie de provinciali romani (ori greco-romani) cu cetățenia de la un împărat Aurelius (Caracalla) și cognomina grecești: tatăl *Zosimus*, fiii *Zosimianus* și *Crito*, nou în Dacia ².

g) PAPIU ILARIAN

(Budiu de Cîmpie, Mezöbodon, r. Luduş, reg. Cluj)

19. *Altar funerar* de piatră, conservat fragmentar, înalt 40, lăț 74 cm; zidit în peretele de vest al Școlii elementare din comuna Papiu Ilarian, ieșit la iveală de sub stratul de tencuială cu ocazia unor lucrări de renovare a clădirii; textul și dimensiunile după informațiile primite de la arheologul N. Vlăssă (Cluj) care a văzut inscripția în 1953:

D	M	D(is) M(anibus)
C	IVL AEM	C(aius) Iul(ius) Aem(ilianus?).

A+E în numele *Aem(il.)* este în ligatură.

¹ Celelalte două: CIL, III, 1436, 1549.

² Exemple de nume *Crito* în inscripții latine: *Thesaurus linguae latinae*, onomast., II, p. 726.

Sub acest fragment se află zidit un altul, înalt de 17 cm, ultimul rînd dintr-o inscripție votivă cu literele:

V S L M

V(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Ambele fragmente au fost zidite în pereții școlii cu ocazia construirii ei cu materiale scoase din ruinele unui vechiu castel (medieval?), din care au fost aduse fără îndoială și inscripțiile semnalate mai sus, precum și epitaful cunoscut de multă vreme CIL, III, 7694 (acum în Muzeul Alba Iulia), toate fiind de origine din Turda (Potaissa), transportate prin sec. XVIII/XIX de vreun mare proprietar feudal (grof) din Budiu la moșia sa, nu pentru a le zidi în pereți, ci pentru a-și forma o colecție arheologică; e adevărat că în com. Papiu Ilarian s-au găsit materiale romane: zidărie, ceramică, monede etc.¹, dar monumentele epigrafice semnalate mai sus nu sînt de origine locală. În legătură cu numele propriu din epitaful publicat acum se poate aminti un G. Iul. Aemilianus, CIL, III, 7421, iar la Potaissa un Iul. Aem (ilius) Felix².

b) FELDIOARA—RĂZBOIENI

(Székelyföldvár, r. Aiud)

20. *Relief funerar* de piatră, rupt în două bucăți și conservat fragmentar, reprezentînd cinci figuri: bărbat, femei și trei copii; din inscripție mai există șase litere ori părți din ele; se păstrează în Muzeul arheologic Cluj; e reprodus pentru ilustrarea unor fibule (broșe) pe monumente sculpturale de I. Paulovics³, cu remarca melancolică «locul descoperirii pietrei e, lucru regretabil, necunoscut». În realitate însă locul de proveniență și descoperire e destul de bine cunoscut: Feldioara Războieni, undeva în preajma castrului auxiliar (ocupat de unitatea de cavalerie Ala I Batavorum miliaria), al cărui loc se vede clar în centrul satului actual; aici a fost descoperit relieful probabil prin anii 1830—1840 și transportat de savantul colecționar I. Kemény la Luncani (Grind, Gerend, raion Turda), unde cele două fragmente au fost văzute și descrise la 1847 de J. F. Neugebauer⁴, după care le-au semnalat și alții, iar ultima dată Th. Mommsen în CIL, III, nr. 934 «Székelyföldvár rep., deinde Gerendi apud Keményium; protome aduorum duorum, infantium quattuor: SE[cun]DVS. Vidi, ed. Neugebauer, *Dac.* p. 244». Lectura lui Mommsen și a celorlalți este desigur greșită, cum arată piatra, pe care se vede:

Fig. 19. — Relief funerar
din Feldioara-Războieni.

... SE ... TVS V ..,
probabil Se[da]tus v.

E cognomenul bărbatului mort, care este reprezentat pe relief, ce poate fi întregit de ex. [D M ?Aur.] Se[da]tus v[et(eranus)?] / . . . vix(it) ann. . . .] etc.; mai puțin probabil ar fi numele Se[cta]tus ori Se[rva]tus, căci între E și T în spărtură pare a fi loc numai pentru două litere.

¹ Téglás I., în AÉ, XXXI, 1911, p. 79—80.

² C. Daicoviciu, *loc. cit.*, p. 314.

³ Paulovics István, *Dacia keleti határvonala*,

Cluj 1944, p. 106 și fig. 60—62.

⁴ J. F. Neugebauer, *Dacien*, Brașov, 1851, p. 244, nr. 11 și 17.

i) ROȘIA MONTANĂ

(Verespatak, r. Cîmpeni; ALBURNUS MAIOR)

21. *Altar votiv* de gresie («piatră de Orlea»), înalt 61, lat 30, gros 24 cm, litere 3,5—2 cm, existent la casa nr. 169 a lui Ștefan Székely miner în Roșia, care l-a descoperit prin a. 1936 în partea de hotar «Valea Nanului» spre sud-vest de sat, cînd a fost arat («spart») locul pentru a fi cultivat cu cartofi. Forma literelor este destul de rudimentară, execuția stîngace, încît lectura prezintă dificultăți de interpretare în r. V—VI. Capitelul are pe fronton un ornament din două spirale opuse, ca la alte altare din aceeași localitate ori din apropiere¹; textul:

Fig. 20. — Altar votiv din Roșia.

Silvano
aram p-
osuit Va-
rro Scen.
cot prom.
collegi Aeli Be.

traducere

(Zeului) Silvanus
(acest) altar l-a
pus Va-
rro (fiul lui) Scen.
pe care (altar) l-a promis
colegiul(ui?colegii?) Ael. Be.

Varro, nume probabil roman purtat și de illyri, fiul lui Scen. (ce poate fi întregit *Scenus* ori *Scenobarbus*) este un illyr, miner dintre cei veniți din Dalmatia în zona Alburnus (Roșia); tot nume illyr este Be. de la sfîrșitul epigrafei, ce ar putea fi întregit *Be(usas)*, din care se cunosc exemple în Dacia². Expresia ciudată «cot prom.» pare că trebuie interpretată ca o formă populară a lui *quod promiserat*: «cot» (*quod*) CIL, III, 2107, «coque» 1537 în loc de *quoque* etc.; apoi *votum quod promeisit* 14204, *quod promiserunt* 865, 1425, 534 etc., *quod voverat* Silvano³. *Collegi* (pentru *collegae*?), asociație a minerilor illyri, mai apare în epigrafe de la Alburnus⁴, dar semnificația termenului și destinația instituției nu sînt cunoscute.

22. *Altar votiv* din piatră de gresie, înalt 80, lat 36 cm, litere r. I 3,5, r.II—III, 4, r.V de 5 cm; descoperit prin a. 1941—1942 în cursul aratului în partea de hotar «Țarină» de la marginea de nord-vest a Roșiei de către Adrian Ivășcanu (senior), care l-a zidit în peretele casei sale nr. 335 (acum proprietatea Adrian Ivășcanu-junior), cu fața scrisă spre stradă, unde se află acum monumentul, acoperit cu un strat de var, ce a putut fi înlăturat parțial destul de ușor, textul văzîndu-se clar. În ce privește forma literelor, este remarcabilă varianta lui A cu bara transversală trasată vertical; capitelul altarului nu pare să fi avut nici un ornament; textul e limpede cu excepția r.III/IV cu numele (patronimicul) dedicantului, din care însă nu pare să lipsească nici o literă, deși nu este complet:

¹ C. Daicoviciu, *loc. cit.*, p. 301, nr. 9 și fig. 1; p. 302, fig. 2; CIL, III, 7828, acum la liceul din Abrud.

² *Beus. Plato* (r): CIL, III, 7824; *Beusas*: CIL, III, p. 948 și 954; în AISC, IV, p. 201.

³ C. Daicoviciu, *loc. cit.*, p. 308, nr. 10.

⁴ CIL, III, 7827 *Plabaotius et col(l)egi*, 7822 *mag. coll.*, C. Daicoviciu, *loc. cit.*, p. 302, nr. 1, 3, 4.

Fig. 21. — Altar votiv din Roșia.

Apollini
Aug(usto) sac(rum)
Pan es N(?)
[o] setis
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

De relevat sînt numele personale illyrice, purtate de mineri veniți din Dal-matia: *Panes* cunoscut în alte două exemple din Dacia, ambele la Alburnus-Roșia¹; în total se cunosc pînă acum 18 exemple ale numelui *Panes*. *N SETIS*, evident nume propriu, pare a fi de citit *N(o)setis*, nume nou în Dacia, care tot illyric trebuie să fie, cf. messapic *Nosetis* scris întreg într-o inscripție din Lupiae, Italia².

23. *Stelă funerară* din gresie slab cimentată, înaltă 156, lată 76, groasă 17 cm, litere între 8 și 6 cm; regăsită de noi (în baza unei vechi fotografii și a informațiilor primite de la prof. P. Coroiu-Roșia și I. Micu-Abrud) în 24 mai 1957 la un mormînt pustiu pe o dîlmă în locul « spre Dealul Băieșului » din vechiul cimitir unitarian al orașului Abrud. Textul epigrafic e reprodus incomplet astfel în CIL, III, 1267, după un manuscris al celebrului numismat vienez J. Eckhel (1737—1798) care-l va fi primit de la vreun informator ce a umblat ori a stat la-exploatarea auriferă de la Corna (la sud de Roșia): « Verespatak (Roșia-Alburnus) ad lacum Korna (Corna) rep. a. 1765: D M / DOMITIAE / CLONI / Q. VIX. AN. XXX / F. M. B. POS. / ». Eckheliana 9,5. — 1 DOMITIA. I, 5 POSS traduntur ». Lectura reală este:

Fig. 22. — Stelă funerară din Roșia (Abrud).

D(is) M(anibus)
Domitiae
Chlone
q(uae) vix(it) an(nos) XXX
f(iliae??) m...? b(ene) m(erenti) pos(uit)

¹ CIL, III, 7821; C. Daicoviciu, loc. cit., p. 301, nr. 9.

² Rivista indo-greco-italica, XVI, p. 205 = J. Whatmough, Praeitalic dialects, II, nr. 490.

Marginea superioară a lepezii este în unghi drept în forma unui acoperiș; întreaga suprafață a stelei e repartizată în trei registre: I cel de sus, în « triunghi », are o viță și doi ciorchini, derivind ca formă din frontonul obișnuit la unele monumente funerare în epoca imperială romană, din care se cunosc exemple din Dacia ca și din alte provincii ¹, avînd cele mai variate elemente ornamentale; II cel din mijloc are o rozetă mare cu șase frunze lungi elipsoidale în mijloc, la margine vițe și ciorchini de struguri, din lujerii ce se ridică pe cele două margini ale cîmpului inscripției; III cîmpul inscripției este mai proeminent, încadrat lateral de doi lujeri, literele gravate cu îngrijire. Registrul II și III sînt încadrate la colțuri de cîte un dreptunghi (un fel de « vinclu »), iar întreagă fața stelei este încadrată de un chenar simplu. Jos are un pivot (cep) original din antichitate, cu care se fixa atunci ca și acum pe un bazament la capătul mormîntului. Acest tip de lespede funerară este deosebit de interesant și curios în Dacia, cu unele elemente de remarcabilă originalitate în ce privește forma și compoziția (pare a fi un « unicum » după cît putem aprecia în baza bibliografiei și a materialelor văzute în colecțiile muzeale ardelenene) și chiar prin unele elemente ornamentale; ea ar necesita un studiu mai amănunțit din punct de vedere al sculpturii și simbolisticii funerare.

Frumoasa lespede funerară a Domitiei Chlone (personaj aparținător desigur unei familii de mineri), descoperită la 1765 în cimitirul antic al minerilor din Alburnus (Roșia, Corna), a fost adusă pe la sfîrșitul sec. XVIII la Abrud, unde — după 16 veacuri de la confecționarea ei — a găsit o nouă întrebuințare identică celei din antichitate: o familie de « unitarieni » mai înstăriți din Abrud și-a făcut din ea piatră de mormînt printr-un procedeu simplu și expeditiv, gravînd pe dos un text funerar în limba latină (un scris dificil, înflorit, confuz, greu de citit, pe care din lipsă de timp n-am apucat a-l descifra) și așezînd-o cu această latură în afară, iar pe cea scrisă și sculptată în antichitate spre mormîntul modern; astfel, a fost salvată și păstrată pînă azi aproape intactă (în mică măsură erodată de ploi și vînturi) stela funerară romană de la Corna-Roșia Montană.

j) ZLATNA

(Zalatna, r. Alba; AMPELUM)

24. *Lespede* din piatră (gresie), fragment dintr-o inscripție de clădire (titulus operis publici), înalt 34, lat 50 cm, litere de 6—6,4 cm; un chenar simplu încadrează cîmpul inscripției, păstrat sus, la dreapta și jos, la colțul drept de jos e rupt, iar în stînga lipsește o bucată mai mare decît cea existentă (care ar reprezenta cam 1/3 din totalul plăcii); se află de foarte multă vreme zidită în peretele de sub poarta principală a clădirii Școlii medii din Zlatna. În r. II ligatură V+M cuvîntul SVMPTV, r. III V+O în SVO; textul păstrat e absolut clar, deși fusese obdus cu un strat gros de var:

Fig. 23. — Inscripția de clădire din Zlatna.

[Imp(erator) caes(ar) . . .] Aug. Pius Sarm(aticus)

[.]r sumptu fisci sui

[dedicante? M]aximo proc(uratore) suo.

¹ ED, IV, 1930, p. 85; din Pannonia: H. Hofmann, *Römische Militärgrabsteine der Donauländer*, Viena, 1905, p. 90, fig. 63 etc.

Este placa fixată pe o clădire(?), făcută de un împărat « Sarmaticus » (ex. Marcus Aurelius 161—180, ori fiul său Commodus 180—192), « cu cheltuiala fiscului său », a casei imperiale¹, dedicată (sau construită) sub îngrijirea unui procurator al său (aurarium Daciarum) cu numele . . . *Maximus*, necunoscut din altă parte. Înainte de a fi curățită de var și tencuiala ce se fixaseră puternic pe întreaga suprafață a epigrafei, aceasta avea un aspect ciudat, părea că nu este antică, suspectă de a fi falsă:

G I F V S S A R M
O M I T V F I S V S I
X I M O — — — — —

din care nu poți să alegi nimic la prima vedere; încît pare îndreptățită presupunerea că acest text e cel dat de Ackner-Müller și CIL:

Ackner-Müller, *Inscr. Dacien*
(Viena, 1865), nr. 596 « Zala-
thna im Hofe des ehemaligen
Stuhlrichters Tövisi:

după care o reproduce și între-
gește Th. Mommsen în CIL,
III, nr. 1306a:

— — — — —
— R A I I S —
I V G I S S V I
T V M S »

/ / / / / / / / / /
/ / / R A I I S
con I V G I S S V i
vo T V M Solvit,

și probabil fragmentul dat de Neigabaur, *Dacien* (Brașov, 1851), p.176, nr. 22 = CIL, III, 1337: — — — /RITEETSI/ BIVIO (?).

PĂTRÎNJENI

(Petrosény, Ompolykövesd, r. Alba)

Materialele arheologice aflătoare în acest sat și în ruinele din teritoriul lui, spre Zlatna, aparțin localității romane de la AMPELUM.

25. *Altar votiv* de gresie silicioasă, înalt 92 (fără bază, care e înfiptă în pământ, acoperită în pavaj), în tctal peste 100 cm, lat 58, gros 50 cm, litere 5,5 cm în r.I—III, 4,5 în r.IV și VII, 4 în r.V—VI, 2,5 cm în r. VIII—IX. Este așezat ca picior al mesei de altar în biserica românească ortodoxă din pădurea Negraia, cătunul Valea Mică (1,5 km spre sud-est de Pătrînjeni), unde a fost adus în a. 1910 (cînd s-a clădit lăcașul de închinare) de la Zlatna și așezat în locul actual, fixîndu-se cu ciment în pavaj; a fost întregit la margini, fiind vărut de jur împrejur. În lăcașul izolat ca o mănăstire din pitoreasca pădure de stejari Negraia a stat epigrafa mai mult de patru decenii, rămînînd — cît se pare — neobservată și nesemnalată de epigrafiști, total necunoscută în bibliografia Daciei romane, cu toată valoarea documentară deosebită ce prezintă. Ignorarea ei s-ar explica în bună parte prin starea mediocră de conservare a textului, care — acoperit cu var — era aproape indescifrabil. Capitелul, tocit în mare parte, are ornamentația în timpan, sub care este o rozetă, la margini acrotere. Fiind anterior utilizat probabil ca material de construcție în Zlatna, suprafața scrisă a altarului a fost mult avariata, la margini lipsesc litere, textul a fost peste tot erodat, lectura

¹ Despre *fiscus*: Rostowzew, *RE*, VI, col. 2385—2405.

fiind astfel extrem de grea. Prin curățirea după eforturi penibile în grele condiții de muncă și vizibilitate (25 mai 1957) și raderea varului gros și a cimentului cu care a fost « întregită » la margini de către zidari fața scrisă, când a fost « finisat » piciorul mesei de altar creștin prin a.1910/11, am obținut un text relativ clar, cu excepția r.V—VI unde este numele procuratorului:

Fig. 24. — Altar votiv din Zlatna (Pătrînjeni).

Cereri Aug(ustae)

s a c r(um)

S]uriacus aug(usti) n(ostri)

disp(ensator) aura(riarum) cum suis

dedica(n)te A(ulo?) Senec. . . ?

..Leontiano(?) (Contiano?) v(iro) [p(erfectissimo)?]

p r o c(uratore),

... non(as) Ian(uarias) Laeto (iterum)

et Ceriale co(n) s(ulibus) ¹.

Dedicațiile pentru *Ceres Augusta* ² lipsesc în Dacia; se citează un singur exemplu într-o epigrafă (dispărută) considerată de Mommsen a fi un fals, CIL, III, 36* din Cluj ³, care însă pare să fie autentică (interpolată ori rău copiată). Suriacus, nume oriental-semit, deci posibil ca purtătorul lui să fie de această origine ⁴, este un sclav al împăratului (M. Aurelius Antoninus-Caracalla) și ocupa importantul post financiar de *dispensator aurariarum Dacicarum* ⁵, un fel de « casier general » al serviciului roman de exploatare a minelor aurifere ale Daciei; este al doilea exemplu de asemenea « sclav... bogătaş » (care dispunea de considerabile resurse pecuniare ce-i permiteau să ridice monumente impozante, să organizeze serbări religioase patronate de personaje suspuse, ca procuratorul aurăriilor, să dea banchete etc.), după cel cunoscut din CIL, III, 1301 (« I.O.M. Aeterno Conservatori, Callistus aug.n.disp. »), identic cu cel din CIL, III, 1085 (« Callistus aug. nostri verna dispensator ») ⁶. Numele procuratorului, care a prezidat ceremonia social-religioasă și eventual serbarea cu banchet organizate și finanțate de casierul general al aurăriilor Daciei, nu e clar și sigur; pare a fi A.Senecius (?) Contianus (Vocontianus?) ori Pontianus(?), fiind rău conservate, respectiv erodate în aceste puncte. Data « tîrnosirii » e nesigură în ce privește ziua (începutul r.VIII și IX este erodat, aproape indescifrabil) «...non. (5) ian(ua-

¹ Textul reprodus și de D. Tudor, *Istoria sclavajului în Dacia romană*, București, 1957, p. 277, nr. 152.

² Cf. *Thesaurus linguae Latinae*, II, p. 340.

³ CIL, III, 36*: « Cereri augustae sacrum, pro salute Ianuarii Hilaris dispositoris areae et horrei huius qui... ».

⁴ Alt exemplu de Suriacus: CIL, III, 12541 din Gherla.

⁵ Despre *dispensator* în general: Liebenam, in RE, V (1903) col. 1189—1198.

⁶ Cu toate că în CIL, III, p. 1091 și 2384, Kerényi, op. cit., nr. 1881 și 1882 par să admită existența a două personaje diferite cu numele Callistus.

rias) » înainte de 5 ianuarie a.215, consulii M.Maecius Laetus a doua oară¹ și M. Munatius Sulla Cerialis². Față de importanța informațiilor ce conține, epigrafa merită să fie reexaminată mai temeinic, în condiții de vizibilitate mai bune decât cele posibile în biserica-mănăstire din dumbrava de la Negraia-Pătrînjeni (eventual să fie adusă la un muzeu), spre a i se da o lectură completă și definitivă.

k) ALBA IULIA

(Gyulafehérvár, Karlsburg; APULUM)

Bogatul material epigrafic inedit acumulat de mai mulți ani la Muzeul regional Alba Iulia, vreo 50 piese și fragmente mai de seamă, provenind din teritoriul vechiului Apulum — care a lăsat cel mai mare număr de inscripții din toate centrele Daciei romane — a fost studiat și pregătit pentru publicare în Buletinul Muzeului Alba (1959, sub tipar) de către D.Radu, directorul muzeului. În cele ce urmează sînt prezentate numai cîteva din piesele mai remarcabile publicate (una, nr. 31, dispărută), care necesită unele îndreptări de lectură.

26. *Altar votiv* de piatră calcaroasă, descoperit în a. 1929, înalt 88, lat 49, gros 40, publicat de E. Zefleanu, *Apulum* II, 1946, p.97, fig. 1 (desen), cu lectura:

I(ovi) o(ptimo) m(aximo)
C(aius) Cassius C(ai) f(ilius)
Moes(icus)? Procu-
leianus Epi-
phania (centurio) leg(ionis)
XIII G(eminae)
v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Deși clar trasat în desen, cuvîntul MOES nu e considerat sigur de către editor, care-l transcrie MOES(icus)? Indoiala e perfect justificată, căci pe piatră se vede nu MOES, ci literele ușor erodate COLL, prescurtare pentru *Coll(ina tribu)*, deci lectura: I.O.M. / C(aius) Cassius C(ai) f(ilius) / *Coll(ina tribu) Procu/leianus Epiphania* etc.

27. *Altar votiv* de piatră calcaroasă, descoperit pe Cetate, înalt 39, lat 23, gros 18 cm, litere între 5 și 3,5 cm; C. Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII, 1941, p.309 f (« Lesung V. Cucuiu »): I.O.M./Cl. Nic./ B(enemerenti) v(otum) s(olvit). În loc de simplu B în r. III se vede un B tăiat de o bară orizontală (pe care n-a înregistrat-o Cucuiu), adică B+F în ligatură, pentru *b(ene)f(iciarius)*; deci Cl(audius) Nic(ias,-andros?) *b(ene)f(iciarius) v(otum) s(olvit)*³.

28. *Altar votiv* de piatră, înalt 60, lat 35, gros 25 cm, litere 4 cm; adus de la Alba Iulia la Cluj, în str. Armata Roșie, nr. 27, de prof. dr. V.Baroni; din aug. 1957 în Muzeul Cluj; C.Daicoviciu, *AISC* 1/2 1933, p.58, cu lectura

¹ RE, XIV, col. 236.

² RE, XVI, col. 555—556, nr. 40.

³ Despre funcția și gradul militar *beneficiarius*: *Activitatea Muzeelor*, Cluj, 1956, p. 121.

(O.Floca): IOVI DEP / T VAL PAR; inscripția prezintă ligaturi: r.I P+L, r.II P+L și R+E, încît lectura ce se impune este:

Iovi Dep(u)l(sori)
T(itus) Val(erius) Plare(s).

Fig. 25. — Altar votiv din
Alba Iulia.

Ultimul nume (cognomen) *Plares* este illyric; se cunosc alte 7 exemple din Dalmatia și Dacia, *Plares*, gen. *Plarentis*, derivat *Plarentius*; cum îl arată cognomenul, T.Valerius Plares este evident un illyr romanizat, originar din Dalmatia.

29. *Altar votiv* de gresie calcaroasă, rupt la marginea de sus, înalt 44, lat 19, gros 18 cm, litere 3,5 cm; C.Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII, 1941, p. 309, nr. 14 cu lectura: . . . / SALVI [a]/ NVS SiL[va]/NO VOTVM/ L(ibenti) A(nimo) SOLVIT. Dar a cincea literă în r. I al fragmentului este R, încît trebuie citit SATVR[ni]NVS:

Satur [ni]-
nus Sil[va]-
no votum
l(ibenti) a(nimo) solvit

Fig. 26. — Altar votiv
din Alba Iulia.

Cognomenul dedicantului este *Saturninus*; alt caz din Dacia: CIL, III, 7838 (Zlatna).

30. *Capitel de coloană* din piatră, înalt de 44, lat 34, gros 26 cm, cu inscripție litere înalte 2,5 cm; C.Daicoviciu, *Dacia*, VII—VIII, 309,e («*Lesung V.Cucuiu* »):

L. MITHRAE
AEL. GORDIANVS
V S L M.

La început, înainte de L (care izolat nu are un sens în context) este loc pentru alte litere și se pare că trebuie citit [Sol]l(i) *Mithrae*, dedicație lui «*Sol Invictus Mithras*».

31. *Altar funerar* aflat în satul Petreștii de Jos (Petrid, Alsópeterd, r. Turda; v. nr. 13), unde a fost copiat în câteva rînduri de exploratori și amatori, cu greșeli din cauza relei stări de conservare a inscripției: Soterius, Huszti, Seivert (trei variante) și C.Torma, în facsimile lacunare; ultimul¹ a dat o lectură și întregiri: « Diis Manibus, Publio Aelio Victori Plantiano decurioni municipii Salvia conjux, Secundina, Vera, Junia... Menti Frontina... merenti »². Cele șase variante (de lungimi deosebite) sînt reproduse de Mommsen în CIL, III, 1211, considerînd epigrafa ca originară din Alba Iulia, « origine item Apulensis, opinor », fără a încerca o întregire ori lectură măcar provizorie a ultimelor rînduri. Dintre cîpii³, numai a lui Huszti, Soterius și Torma pot servi la reconstituirea textului, care trebuie citit în r. IV DEC MVNI[ci]P sau DEC MVNI[c. A]P(ulensis) ori chiar DEC MVNI[c.] P(otaissae), în ultima eventualitate inscripția ar fi de la Turda; în r. V—VIII e de citit SALVIA COI(ux?) SE/CVNDVM VIo]/LVNTA[tem testa]/MENTI.../FRONTINA?... [bene]M(erenti):

Huszti	Soterius	Torma	Lectura
	D M	D M	D(is) M(anibus)
P AEL VICTORI	P AEL VICTO	P AEL VICTO	P(ublio) Aelio Victo-
PLAVTIANO	RI PLAVTIANO	RI PLAVTIANO	ri Plautiano
DE . I. MVNI//	DEC MVNI //	DEC MVNI — — P	dec(urioni) muni[ci]P
SALVIA.C //	SALVIA C //	SALVIA CoISE	Salvia con. se-
CVN .N //	CVNDVM //	CVND M VER	cundum v[o]-
LVNIA	IVNIA //	IVNIA — — —	lunta[tem testa]-
	N.NT	MENTI — — —	menti
		FRONTIN — —	

« Secundum voluntatem testamenti » e formula sepulcrală din terminologia juridică romană bine cunoscută, « după dispoziția testamentară », atestată în Dacia în alte trei exemple⁴. Pentru limbajul popular din provincii este remarcabilă formularea « segundum voluctatem testamenti » în teritoriul istrian din Dobrogea, într-o inscripție publicată cu ingenioase explicații de Pârvan⁵.

32. *Stelă funerară* de piatră, spartă în două bucăți în sens vertical, din care lipsește marginea de sus (una de 92 × 56 × 35, alta 98 × 54 × 35 cm), publicată de E.Zefleanu în *Apulum*, III, p. 171, fig. 1 (foto) cu lectura: *Dome (stius?) . . . vet (eranus) leg (ionis) XIII Ge (minae) / vix (it) an/n (is) LXVI/Pris-*

¹ Torma K., *ArchKözl*, III, 1864, p. 148.

² D. Tudor, *op. cit.*, p. 271, nr. 129.

³ Inscriptia este reproducă cu lacune și de Ackner-Müller, *Die römischen Inschriften in Dacien*, Viena, 1865, nr. 719 și 601; B. Orbán, *Torda város és környéke* [Orașul Turda și împrejurimile], Budapesta, 1889, p. 63, nr. 14; B. Cserni, *Alsófahémegye monográfiája* [Monografia județului Alba], Aiud, II, 1, 1901, p. 500, nr. 545 și p. 475, nr. 462; în a. 1904 piatra exista încă în grădina proprietarului Czakó la « curia » din Petrid-Petrești, văzută și copiată cu aceleași greșeli de I. Téglás în carnetul său de însemnări arheologice și didactice, unde citează ca sursă pe... Cserni.

Cu ocazia unei periegeze arheologice la Petrești în oct. 1952, n-am mai găsit nimic din materialele colecționate aici la sfîrșitul sec. XVII de F. Lugossy, din care unele au fost transportate la Turda prin a. 1930 de către L. Czakó (v. mai sus, nr. 13 și SCIV, VI, 1955, p. 883).

⁴ CIL, III, 1230 « secundum voluntatem testamenti », la Alba-Iulia—Apulum; 810 « [secu]ndum volun[tatem] testator[is] », la Ilișua; D. Tudor, *Oltenia română*, București, 1958, p. 386, nr. 35 « iuxta voluntate testamenti », la Drobeta; exemple din alte provincii ale Illyricului: CIL, III, p. 2607.

⁵ Dacia, II, 1925, p. 238—240.

cilla C(ai filia) Veratia/Statuta f(ilio) b(ene)m(erenti) pos(uit). Reexaminarea pietrei arată că lectura trebuie modificată în sensul următor:

Fig. 27. — Stelă funerară din Alba Iulia.

[D(is) M(anibus)]

[.]an-

us dom(o) F[aventia?] vet(eranus)

leg(ionis) XIII Gem(inae) [vix(it) an]n(os) LXVI,

Priscilla C. . . Veratia

Statuta(?). . . f(ilio) b(ene)m(erenti) pos(uit).

Este un veteran al legiunii XIII de la Apulum, din al cărui nume rămîne numai terminația cognomenului —anus (ca Aelianus, Iulianus, Gratianus, Maximianus etc.), de origine italică, din *Faventia* (din provincia Aemilia), ori *Florentia*, *Formia* (?), sau din alt oraș începînd cu F—; inscripția datează din sec. II e.n., cînd italicii erau încă numeroși în cadrele legiunilor.

I N D I C E S

NOMINA VIRORVM ET MVLIERVVM

Aelius Be. 21

(A)elius Theubropes 10

Aurelius (A)elianus 11

Aurelius Crito 18

Aurelius Iustus 2

C. Caelius? Salvianus? 3

Domitia Chlone 23

C. Iul. Aem. 19

L. MARIVS PERPETVVS 8

M. N. . . .Lucret(i?)anus 4

Ulpus Lucanus 12

M. Ulpus Provincialis 5

T. Valerius Dubitatus 6

T. Valerius Plare(s) 28

V(alerius?) Va(lerianus?) 9

COGNOMINA

Aelianus [11]

Aem. [19]

Be(usas?) [21]

Chlone [23]

Crito [18]

Dubitatus [6]

Hermadio 16

Iustus [2]

Lucanus [12]

Lucret(i?)anus [4]

Maessianus 14

MAXIMVS [24]

Mucianus 1

Nosetis(?) 22

Panes Nosetis? 22

PERPETVVS [8]

Plare(s) [28]

Provincialis [5]

Salvianus? [3]

Saturninus 29

Scen. 21

Se[da]tus? 20

Suriacus 25

Theubropes 10

Va(lerianus?) [9]

Varro Scen. 21

IMPERATORES ET DOMVS EORVM

L. Septimius Severus (Dominus noster
Severus) 7

Iulia Domna 8

M. Aurelius Antoninus (Dominus noster
Antoninus) 7

.....Sarmaticus 24

CONSVLES

a. 214 Messala et Sabinus 8

a. 215 Laetus et Cerialis 25

HONORES PVBLICI. APPARITORES, OFFICIALES

consularis Daciarum III (L. Marius
Perpetuus) 8
dispensator aurariarum (Daciarum,
Suriacus) 25
procurator (aurariarum?, Maximus) 24
procurator (aurariarum, A. Senecio
Pontianus?) 25

RATIONES ET RES DOMESTICA IMPERATORIS

fiscus 24

RES MILITARIS

legiones
V Macedonica 11;
V Macedonica P(ia) C(onstans?) 13

alae
II Pannoniorum 3, 4

munera militaria

beneficiarius 27
miles leg. V Mac. 11, 13
optio 1
praefectus alae 3,4

DII DEAEQVE

Apollo Augustus 22
Ceres Augusta 25
Iupiter optimus maximus 3,4,10,11,12,13
Mercurius 14
Invictus Mithras 9, 15, 30
Silvanus 21
Silvanus Domesticus 1,5,6,16
Dea Suria 8

TRIBVS ROMANAE

Collina 26

PROVINCIAE. OPPIDA

Faventia (? Florentia?) 32

COLLEGIA

Collegi (?) 21

GRAMMATICA

b *pro* v bo(tum) 9
c *pro* q cot (quod) 21
t *pro* d cot 21

NOTABILIA VARIA

aedificia et donaria
aram posuit 21
templum 17
dedicationes
dedicante 25
cot (quod) prom. 21
voto retulit 13,
votum retulit libens merito 12,
vota libens merito solvit 5
impensae
sumptu fisci sui 24
testamentum
secundum voluntatem testamenti 31

RECENSVS LOCORVM RECENTIORVM

Abrud 23
Alba Iulia 26 32
Ceanu Mic 9
Cluj 7,8
Feldioara Războieni 20
Gherla 3,4,5
Moigrad (Jac) 1,2
Papiu Ilarian 19
Pătrînjeni 25
Roşia Montană 21, 22 (23)
Turda 10—18
Viştea 6
Zlatna 24 (25)

INSCRIPTIONES RECOGNITAE VEL EMENDATAE

AE XXXV, 1915, p. 48	= 10
AISC I/2, 1933, p. 58	= 28
Apulum II, 1946, p. 97	= 26
III, 1948, p. 171	= 32
CIL III, nr. 861	= 14
914	= 18
934	= 20
1211	= 31
1267	= 23
1306 a	= 24
1337	= 24
7691	= 16
12540	= 4
Dacia, VII—VIII, 309 e	= 30
309 f	= 27
309,14	= 29
Dolg Cluj, IV, 1913, 255	= 8
VII/2, 1916,80	= 4

I. I. RUSSU

НАДПИСИ ИЗ ДАКИИ

КРАТКОЕ СОДЕРЖАНИЕ

Из-за обилия и документального значения эпиграфического материала римской Дакии в введении отмечается, что часть уже давно, либо недавно опубликованных надписей должна быть пересмотрена и расшифровка их улучшена. Есть еще достаточно неопубликованных

надписей из Трансильвании и Баната; некоторые из них представляют чрезвычайно большую документальную ценность. Все материалы будут собраны и рассмотрены в сводном издании, которое охватит весь румынский эпиграфический материал. В качестве вклада в этот большой «Corpus» в настоящей работе представлено 32 эпиграфических документа (16 неопубликованных и 16 пересматриваемых) из северной и центральной зоны Трансильвании, между Porolissum et Apulum; они содержат сведения административного, общественного либо просопографически-ономастического, соответственно топографического порядка, и в некоторых случаях представляют новые элементы для археологической карты римской Дакии. Расположенные по местностям, с севера на юг (карта, рис. 1), материалы сопровождаются краткими заметками о новых элементах и их ценности для изучения провинциальной жизни карпатской Дакии.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

- Рис. 1. — Север Верхней Дакии. Местности с эпиграфическими открытиями.
 Рис. 2. — Посвятительный алтарь в Porolissum.
 Рис. 3. — Горельеф в Porolissum.
 Рис. 4. — Посвятительный алтарь в Герле.
 Рис. 5. — Посвятительный алтарь в Герле.
 Рис. 6. — Посвятительный алтарь в Герле.
 Рис. 7. — Село Виштя.
 Рис. 8. — Посвятительный алтарь в Виште.
 Рис. 9. — Посвятительная надпись в Клуже.
 Рис. 10. — Посвятительный алтарь в Чяне.
 Рис. 11. — Посвятительный алтарь в Турде.
 Рис. 12. — Посвятительный алтарь в Турде.
 Рис. 13. — Посвятительный алтарь в Турде.
 Рис. 14. — Посвятительный алтарь в Турде.
 Рис. 15. — Посвятительный алтарь в Турде.
 Рис. 16. — Посвятительный алтарь в Турде.
 Рис. 17. — Эпиграфический фрагмент из Турды.
 Рис. 18. — Надгробная доска из Турды.
 Рис. 19. — Надгробный рельеф из Фелдиоары — Рэзбоене.
 Рис. 20. — Посвятительный алтарь в Рошии.
 Рис. 21. — Посвятительный алтарь в Рошии.
 Рис. 22. — Надгробная стела в Рошии (Абруд).
 Рис. 23. — Надпись на постройке в Златне.
 Рис. 24. — Посвятительный алтарь в Златне (Пэтрынжени).
 Рис. 25. — Посвятительный алтарь в Алба Юлии.
 Рис. 26. — Посвятительный алтарь в Алба Юлии.
 Рис. 27. — Надгробная стела в Алба Юлии.

INSCRIPTIONS DE DACIE

RÉSUMÉ

L'auteur relève la richesse et l'importance documentaire du matériel épigraphique de la Dacie romaine et montre, dans l'introduction, qu'une partie des inscriptions, qu'elles aient été publiées jadis ou plus récemment, doivent être révisées. Les inscriptions inédites, trouvées en Transylvanie et dans le Banat, sont encore assez nombreuses et quelques-unes d'une importance documentaire insigne. Tous ces matériaux seront révisés et accompagnés d'illustrations, dans une publication unitaire embrassant l'ensemble du matériel épigraphique découvert en Roumanie. Comme un apport à ce grand *Corpus*, l'auteur présente ici 32 pièces épigraphiques, dont 16 sont inédites et 16 autres révisées par lui. Elles proviennent des zones septentrionale et centrale de la Transylvanie, ayant été découvertes entre Porolissum et Apulum. Elles renferment des informations d'ordre administratif, social, prosopographique-onomastique (à savoir des indications topographiques, qui représentent parfois des éléments nouveaux pour la carte archéologique de la Dacie romaine): La présentation de ces textes, étudiés par localités, en allant du Nord au Sud (carte, fig. 1), est illustrée d'observations succinctes où sont relevés les éléments nouveaux et la contribution qu'ils apportent à la connaissance de la vie provinciale de la Dacie carpatique.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. 1. — La région septentrionale de la Dacia Superior, avec les localités des découvertes épigraphiques.
Fig. 2. — Autel votif de Porolissum.
Fig. 3. — Haut-relief de Porolissum.
Fig. 4. — Autel votif de Gherla.
Fig. 5. — Autel votif de Gherla.
Fig. 6. — Autel votif de Gherla.
Fig. 7. — La commune de Viștea.
Fig. 8. — Autel votif de Viștea.
Fig. 9. — Inscription votive de Cluj.
Fig. 10. — Autel votif de Ceanu.
Fig. 11. — Autel votif de Turda.
Fig. 12. — Autel votif de Turda.
Fig. 13. — Autel votif de Turda.
Fig. 14. — Autel votif de Turda.
Fig. 15. — Autel votif de Turda.
Fig. 16. — Autel votif de Turda.
Fig. 17. — Fragment épigraphique de Turda.
Fig. 18. — Dalle funéraire de Turda.
Fig. 19. — Relief funéraire de Feldioara-Războieni.
Fig. 20. — Autel votif de Roșia.
Fig. 21. — Autel votif de Roșia
Fig. 22. — Stèle funéraire de Roșia (Abrud).
Fig. 23. — Inscription d'un édifice de Zlatna.
Fig. 24. — Autel votif de Zlatna (Pătrînjeni).
Fig. 25. — Autel votif d'Alba Iulia.
Fig. 26. — Autel votif d'Alba Iulia.
Fig. 27. — Stèle funéraire d'Alba Iulia.
-